

Neka shvaćanja procesa ekonomske integracije u Zapadnoj Evropi

Bogdan Ćosić

I. Uvodna razmatranja

Visok stupanj koncentracije proizvodnje i centralizacije kapitala omogućio je i ujedno uvjetovao potrebu da se kapitalističke zemlje intenzivnije međusobno povezuju, što je samo izraz težnji proizvodnih snaga k njihovom razvoju preko sve veće internacionalizacije. Međutim, važno je zapaziti da se ovo povezivanje odvija na bazi monopola, tj. na osnovi društvenih odnosa koji karakteriziraju suvremeni kapitalizam.

Opće je poznato da je proces koncentracije proizvodnje i centralizacije kapitala danas svuda prisutan i da se on ne može ograničiti niti na pojedine grane privrede niti na pojedine zemlje. Jedan dio toga procesa možemo pratiti i na podacima koje donosimo.

Koncentracija u crnoj metalurgiji nekih kapitalističkih zemalja¹⁾

(Prvih 20 monopolističkih grupa, učešće u ukupnoj proizvodnji crne metalurgije, u %)

Broj grupe	EEZ ²⁾ 1961.	Japan 1960/61.	Vel. Britanija 1961/62.	SAD 1960.
1	9,7	52,3	33,7	52,3
2	7,9	17,2	11,6	15,5
3	7,2	10,4	10,1	8,6
Prvih 3	24,8	52,3	33,7	52,3
4	6,7	6,9	10,1	5,5
5	5,8	4,5	8,6	4,7
6	5,1	4,3	6,6	4,6
7	5,0	3,8	6,6	4,6
8	4,7	3,6	6,3	4,4
9	3,9	2,8	6,1	2,0
10	3,4	1,6	4,1	1,9

1) La politique de la Haute autorité en matière d'ententes et de concentration, CECA, Luxembourg, 20. avril 1964, p 44.

2) Evropska ekonomska zajednica. Članice su: Belgija, Nizozemska, Italija, Luksemburg, Francuska i SR Njemačka. Zajednica je osnovana 25. III 1957. god. u Rimu, a stupila je na snagu 1. I 1958.

Prvih 10	59,4	79,8	82,1	80,0
11	3,2	1,4	2,5	1,6
12	3,0	1,4	2,2	1,4
13	2,9	1,2	1,5	1,3
14	2,9	1,2	1,4	1,3
15	2,3	0,9	1,1	1,1
16	2,2	0,8	1,0	1,0
17	1,8	0,8	1,0	1,0
18	1,8	0,7	1,0	0,8
19	1,7	0,7	0,8	0,7
20	1,6	1,6	—	0,7
<hr/>				
Prvih 20 (Za Vel. Britaniju 19)	82,8	89,5	94,6	90,9
<hr/>				
Ostala poduzeća	17,2	10,5	5,4	9,1

Već prilikom pristupa analizi procesa ekonomske i političke integracije kapitalističkih zemalja poći ćemo od procesa koncentracije i centralizacije, uloge monopola uopće. U kapitalizmu, kako je poznato, došlo je do visokog stupnja podružtvovljenja proizvodnje, na što su već i Marx i Engels, i naročito Lenjin, upozoravali, putem kooperacije, specijalizacije, razvitka nauke i tehnike, koncentracije i centralizacije, te stvaranjem međunarodne podjele rada, čiji osnovni nosilac je krupno poduzeće, koje je poprimilo oblik monopola. Bez krupnih poduzeća ne bi bilo moguće ostvariti kapitalističku međunarodnu podjelu rada³⁾. Koncentričan izraz koncentracije i centralizacije je monopol, a u osnovi monopola se nalazi potreba za širokim i kvalitetnim tržištem. U tom smislu je i Hilferding pisao da razvitak u pravcu finansijskog kapitala povećava značenje veličine ekonomskog područja. Veliko područje je, po njemu, uvijek bilo veoma važno za razvitak kapitalističke proizvodnje. Veličina proizvodnih jedinica, po njemu, zavisi od veličine ekonomskog područja, a isto tako i kooperacija i specijalizacija proizvodnje, pa i veličina proizvodnih troškova. »Stoga je van svake sumnje da bi pri razvijenoj kapitalističkoj proizvodnji slobodna trgovina koja bi cjelokupno svjetsko tržište povezala u jedno jedinstveno ekonomsko područje, obezbedila najveću produktivnost rada i najracionalniju međunarodnu podjelu rada.«⁴⁾

3) Primjer za to je Indija koju je Engleska osvojila pomoću jedne velike kompanije, a isto tako i Congo koji je Belgijski kralj Leopold također osvojio pomoću Katanške rudarske kompanije.

4) R. Hilferding, *Finansijski kapital*, Beograd, 1958, str. 357.

Isto tako i Marx je pisao da »sve raširenija masovna proizvodnja preplavljuje postojeće tržište i zato uvijek radi na razbijanju njegovih ograda.«⁵⁾ Veličina tržišta je imanentna kapitalističkom sistemu pri čemu kapitalisti moraju voditi računa o društvenim uvjetima rada, jer kapital stalno zahtijeva takve uvjete svoga djelovanja koji će mu omogućiti, pri postojećim društvenim uvjetima proizvodnje, najveći mogući profit. U tom smislu je Marx pisao da »ekonomija uslova za proizvodnju koju karakteriše proizvodnja u velikom razmeru (a danas je gotovo sva proizvodnja u velikom razmjeru, u velikim serijama, op. dr B. Č.), potiče u suštini otuda što ti uslovi funkcionišu kao uslovi društvenog, društvenog kombiniranog rada, dakle kao društveni uslovi rada.«⁶⁾

Posebno u suvremenim uvjetima brzog tehničkog razvitka dolazi kapitalista u dilemu što će se dogoditi s ogromnim količinama kapitala koji treba uložiti u proizvodnju, u nove investicije. Kapitalisti (odnosno monopoli) počinju zbog toga sve više voditi računa o tim društvenim uvjetima proizvodnje u kojima treba djelovati njihov kapital (problem kretanja cijena, troškova života radnika i formirane radničke najamnine, troškova državne administracije i naoružanja, problem iskorištavanja konstantnog kapitala itd.). U tome pravcu se pred kapitalističku privredu postavlja nekoliko ograničenja. No najveće je ograničenje u tome što tehnički progres zahtijeva ogromne količine kapitala za proširenje proizvodnje i otvaranje novih poduzeća. U isto vrijeme to ulaganje kapitala sve više ide za nabavku sredstava za proizvodnju, a sve manje za nabavku radne snage, što se opet ispostavlja kao posebna granica kapitalističkom načinu proizvodnje. Da bi ulaganje ovako velikih količina kapitala (fiksni troškovi u industriji iznose danas i do 60%, a troškovi za varijabilni kapital od 15—25%; u nekim granama svega 5% u ukupnim troškovima) bila kako tako osigurana mora se pribjeći planiranju. Pri tome je, čini se, bitan problem realizacije, kao jedan od osnovnih uvjeta proširene reprodukcije. (I danas u pojedinim kapitalističkim zemljama, gdje se to najmanje nadalo, npr. u SR Njemačkoj dolazi do obustavljanja rada pojedinih pogona u nekim velikim i poznatim poduzećima i otpuštanja radnika, upravo uslijed problema plasmana proizvoda). To, dakle, znači da se sve više postavlja problem tržišta, odnosno dovoljno širokog i kvalitetnog tržišta koje može osigurati plasman masovne proizvodnje.

To je u suštini taj problem pred kojim su se našle razvijene kapitalističke zemlje. To je jedan od razloga pokreta k integraciji, ekonomskoj a onda i političkoj.

Kapitalizam je pokazao da nema mogućnosti da bržim tempom podiže kupovnu moć unutrašnjeg tržišta, pa sve više gura privredu na izvoz produkcije. Zbog toga se razvija oštra konkurencija na svjetskom tržištu, borba za interesne sfere, područja

5) Marx, Kapital III, str. 1016, izd. Kulture, Beograd, 1958.

6) Marx, ibid, str. 1021.

plasiranja kapitala itd. Monopolistički stadij kapitalizma time je pokazao da suprotnosti u kapitalizmu ne samo da se nisu mogle izbjeći, nego da su se još više zaoštrile, a aktivni akteri tih sukoba postali su upravo krupni nacionalni i međunarodni monopoli, pa čak i pojedine države ili grupe država. Te suprotnosti, međutim, stalno zahtijevaju novu organizaciju tržišta u međunarodnim razmjerima, u kojoj bi našle prostora za svoje razrješavanje. U poslijeratnom periodu zapadna Evropa našla se pred problemom organizacije tržišta u širim razmjerima, jer je njezino tržište bilo preusko. Tako je još nakon I svjetskog rata, 1926. godine bio osnovan Evropski kartel čelika u koji su ušle najvažnije evropske zemlje, proizvođači čelika, osim Vel. Britanije. Premda je razvijen kolonijalni sistem još uvijek davao znatne šanse razvoju privrede, ipak je usko tržište neprestano gušilo privredni razvoj, na što je naročito drastično upozorila velika ekonomska kriza 1929—33. godine. Naravno, ovdje se radilo o »uskoći« tržišta koju nameće kapitalizam, što znači da proizvodnja više nema mogućnosti, odnosno ima sve manje mogućnosti da »sama sebi stvara tržište«.

Poslije II svjetskog rata situacija se za ove zemlje još više pogoršala upravo zbog raspada kolonijalnog sistema, ali i zbog gubljenja tržišta u Istočnoj Evropi i na drugim područjima. Time je pitanje stvaranja šireg tržišta, pored ekonomske, dobilo i svoju političku dimenziju. Ideja o ujedinjenju Evrope postala je sastavni dio programa najznačajnijih političkih građanskih partija, a pitanje integracije postalo je na taj način i POLITIČKO pitanje. Da bismo to shvatili, potrebno je da se prisjetimo situacije neposredno poslije II svjetskog rata. Tada je nastala jedna od osnovnih proturječnosti našeg doba — blokovska proturječnost. Poznato je da su SAD, kao glavna sila kapitalizma, poslije rata imale ambiciju da izgrade zapadnu Evropu kao »prednji odred« (»atlantski bedem«, — od kojeg usput rečeno do sada nije ostalo gotovo ništa), protiv komunizma i socijalizma. U tu svrhu bila su utrošena ogromna finansijska sredstva preko tzv. Marshallovog plana. SAD su za svoju ideju o snažnoj ujedinjenoj Evropi našle eminentnog pristašu u ličnosti britanskog premijera W. Churchilla, koji je odmah zapazio da je za tu ideju neophodno izmirenje Francuza i Nijemaca. On je u vezi s time još 1946. izjavio slijedeće: »Mi moramo stvoriti zametak Ujedinjenih država Evrope. Zašto ne bi postojalo takvo evropsko jedinstvo, koje bi moglo donijeti više raširenog patriotizma i zajedničko građanstvo svim narodima toga moćnog kontinenta? ... Ja ću vam odmah reći jednu stvar koja će vas iznenaditi: prvi korak uskrsnuću evropske familije mora biti slaganje između Francuske i Njemačke. Samo će na taj način Francuska ponovno moći preuzeti moralno i kulturno vodstvo u Evropi. Nije moguće postići preporod Evrope bez duhovno velike Francuske ... Pod vodstvom i u okviru ONU mi možemo ponovno uspostaviti evropsku porodicu kao jedan regionalni okvir.« (cit. prema R. Nathan, *Vers L'Europe des réalités*, Paris, 1963, str. 29).

U zapadnoj Evropi postoji danas široko rasprostranjen pokret za ujedinjenje Evrope, koji nalazi svoje pristaše naročito među omladinom, kojoj se često prodaje demagogija o blagostanju koje bi nastupilo takvim ujedinjenjem Evrope. Komunističke partije na Zapadu nalaze se sada u veoma delikatnoj situaciji kada treba da zauzmu svoje stavove prema ovom pokretu integracije. Često takav stav još nisu ni zauzele. Međutim, upravo zbog toga što je pitanje integracije postalo i političko pitanje i politički pokret, ove su zemlje, uprkos krupnim razmimoilaženjima, uspjele za mnoga pitanja naći kakav-takav zajednički jezik. Međutim, bitno je da se proces integracije kapitalističkih zemalja odvija na tlu kapitalizma, tj. po ekonomskim zakonima kapitalizma, pri čemu je zakon profita osnovni zakon. Zbog toga se i postavlja pitanje da li je kapitalizma uopće sposoban da razvija ravnopravnu međunarodnu ekonomsku i političku saradnju i solidarnost među narodima.

II. Osnovni koncept građanske teorije integracije i njezine proturječnosti

Građanski ekonomisti koji se ovim pitanjem bave, a njihov je broj velik⁷⁾, ne postavljaju problem s tih polaznih pozicija i pitanje je da li ga objektivno tako i mogu postaviti. Oni ističu veoma veliki broj pitanja koja treba rješavati ekonomska i politička integracija kapitalističkih zemalja. U ovom članku imamo namjeru da pokušamo sistematizirati samo neka pitanja⁸⁾:

a) Integracija osigurava »prošireno tržište« i »prošireno ekonomsko područje« za djelatnost kapitalističkih poduzeća.

7) Sve građanske teorije ekonomske integracije, mogli bismo podijeliti u dva osnovna pravca. Prvi, neoliberalistički pravac, koji stavlja u centar analize ponovno uspostavljanje konvertibilnosti valute, kao osnove za nacionalni suverenitet, zatim slobodno kretanje roba, kapitala i radne snage. To je suvremena varijanta teorije o slobodnoj trgovini. Predstavnici ovog pravca su švicarski ekonomisti Röpke, *L'économie mondiale aux XIX et XX siècles*, Genève, 1959; Haberler, *Die Wirtschaftliche Integration Europas*, *Wirtschaftsfragen der freien Welt*, Frankfurt a/M, 1955, S 251; Giersch, *Liberalismus, Dirigismus und wirtschaftliche Integration Europas*, *Europas Wirtschaftseinheit von Morgen* Baden-Baden, 1960, S. 109. i dr. U koncepcijama drugog pravca ekonomske integracije prevladavaju ideje o tzv. organiziranoj integraciji, o dirizizmu u međunarodnim ekonomskim odnosima gdje će sve više država preuzimati ekonomske funkcije. Ovaj pravac je pod direktnim utjecajem Keynesa i on je zadržao sve veći broj pristalica. Najglavniji predstavnici ovoga pravca su Tinbergen, *Integration Economic International*, Amsterdam, 1954; Myrdal, *Une économie internationale*, Paris, 1960; francuska ekonomska škola F. Perrouxa, A. Marchall, Meade i dr. Prema obuhvatnosti, teorije ekonomske integracije možemo također podijeliti u dvije grupe: prva, univerzalistička (Myrdal, glavni predstavnik); druga, regionalistička (Tinbergen, Röpke, Marchal).

8) Vidjeti, Kirschen i dr. *Integration européenne et réalité économique*, De Temple, Bruges, 1964, Trempont, *L'Unification de l'Europe, conditions et limites*, Baude, Bruxelles, 1955; F. Perroux, *L'Europe sans rivages*, Paris, 1956; Gruson, *Une planification sans rivages*, *Le Cahier de la République*, februar, 1959. i dr.

b) Jedino se putem međunarodnog ekonomskog povezivanja može postići racionalno iskorištavanje svih prirodnih, kapitalnih i ljudskih izvora, a time i povećati produktivnost rada, čime se postiže povećanje životnog standarda stanovništva.

c) Samo preko integracije može se postići ublažavanje, a potom i potpuna likvidacija nejednakosti u razvijenosti među pojedinim regijama ili zemljama.

d) Na političkom planu⁹⁾ integracija će Evropi povratiti »izgubljeno mjesto« u svjetskoj privredi i u međunarodnim političkim odnosima.

e) Integracija će utjecati na povoljni ekonomski rast, ona će stimulirati širenje naučnih istraživanja i tehničkih inovacija.¹⁰⁾

f) Da bi se ovo sve ostvarilo, neophodno je stvarati zajedničku ekonomsku politiku (zajedničku politiku u oblasti proizvodnje, konkurencije, konjunktura, monopola, tržišta, cijena, zajedničku politiku razvoja, zajedničkog regionalnog planiranja itd.)¹¹⁾

Jedna od najnovijih knjiga o ekonomskoj integraciji koja se pojavila u EEZ jeste već citirana knjiga »Evropska integracija i ekonomska stvarnost«. U toj knjizi objavljeni su radovi najeminentnijih teoretičara ekonomske integracije kapitalističkih zemalja, mahom profesora univerziteta i visokih funkcionera evropskih integracionih organizacija. U njoj su obrađena takva važna pitanja kao što je pitanje utjecaja integracije na ekonomski rast; utjecaj integracije na vanjsku trgovinu; utjecaj integracije na ponašanje privrednih poduzeća; utjecaj integracije na pojedine privredne grane (kemijska industrija, industrija uglja, željeza i čelika, automobilska industrija),¹²⁾ zatim problemi iz oblasti ekonomske politike i integracije, te socijalna politika i integracija. Posebno je interesantna studija belgijskog profesora E. S. Kirschen-a »Ekonomska politika i integracija«. Kirschen je jedan od vodećih suvremenih teoretičara u Belgiji, a ima određenog utjecaja i na ekonomsku misao van Belgije. Naročito bismo mogli reći da on vrši značajan utjecaj na ekonomsku politiku Evropske ekonomske zajednice.¹³⁾ U isto vrijeme on je rukovodilac jednog od najvećih i najboljih ekonomskih instituta u Belgiji i u čitavoj EEZ. U nave-

9) Vidjeti posebno u Kirschen, *Economic Policy and Integration*, objavljeno u knj. *Integration européenne et réalité économique*, op. cit. p. 334 i sl.

10) Vidjeti o utjecaju integracije na privredni rast u knj. *Integration européenne et réalité économique*, Bruges, 1964.

11) Vidjeti o tome u Izvještajima (godišnjim) Komisije EEZ u Bruxellesu kao i u nekim službenim dokumentima EEZ (npr. U Memorandum de la Commission de la CEE sur le Programme d'action de la Communauté pendant la deuxième étape, Bruxelles, EEZ, 24. oct. 1962.)

12) Nekim od tih pitanja smo se bavili u našim ranijim napisima (Vidjeti, *Evropska ekonomska zajednica i industrija automobila*, Tehnika, no 8, 1965, Beograd, *Mehanizam zajedničke poljoprivredne politike EEZ*, Pregled, Sarajevo, No 4, 1965.)

13) Prof. Kirschen je poznat po knjizi koju je napisao zajedno sa još 8 autora: *Economic Policy in our Time*, North Holland Pu, Co, Amsterdam, 1964; zatim po radu *Methode de prevision du developpement économique à long terme*, Informations statistique, No 6, 1960, Bruxelles, EEC i dr.

denom radu, Kirschen piše da je cilj ekonomske integracije u zapadnoj Evropi »povećanje materijalnog blagostanja stanovništva, koje mora biti dostignuto poboljšanjem raspodjele faktora proizvodnje, ali i preko mnogih dugoročnih i kratkoročnih ciljeva«. Ali integracija, po mišljenju autora, nije od mnogih dosada »uopće shvaćena«. Tako su komunisti apsolutno protiv nje, smatrajući je instrumentom krupnog kapitala. Oni čine u Francuskoj i Italiji 25% biračkog tijela, ali u ostalim zemljama EEZ ispod 3%. Socijalisti se također boje kartela, koji će zagospodariti na tržištu; poslovne krugove »progoni nacionalna ekonomska birokracija«, a agrarni krugovi su zabrinuti za subvencije poljoprivrednoj proizvodnji i poljoprivrednom izvozu. Prof. Kirschen je ipak optimista i smatra da većina Evropljana ima povoljan stav prema integraciji i da će se »blagostanje unaprijediti integracijom«. Interesantno je da prof. Kirschen poklanja veoma veliko značenje političkim ciljevima integracije. U tom pogledu integracija treba da onemogući međusobne ratove evropskih nacija (naročito francusko-njemačke ratove). Takvo je mišljenje naročito razvijeno kod nacija koje su pretrpjele pustošenja za vrijeme posljednjeg rata, ali za postizanje ovog cilja zainteresirani su i svi ostali narodi, pa i oni koji su uspjeli održati svoju neutralnost više od 150 godina (Švicarska i Švedska). Protivljenje ovom cilju može se naći još samo među revanšističkim krugovima Z. Njemačke i Italije. Slijedeći politički cilj integracije jest da Evropa učestvuje u rješavanju glavnih svjetskih problema, jer se »ljudi osjećaju uvrijeđeni kada vide da se glavni politički zaključci donose a da se njihovo mišljenje ne uzima u obzir. Prije prvog svjetskog rata postojalo je šest ili sedam većih sila od kojih su većina bile evropske. Danas postoje samo dvije; građani Francuske, Njemačke, Velike Britanije ili Italije moraju radije gledati u svoje povijesne knjige nego u dnevnu štampu da pronađu ime svoje zemlje kao odlučujuće snage. Neki od njih osjećaju se niži od svojih predaka i nalaze u ekonomskoj integraciji jedinu mogućnost vraćanja svojih nasljednih prava. Katkada gubitak kolonija pojačava ovaj osjećaj;¹⁴⁾ u svakom slučaju najnezgodniji rezultat bio je po svoj prilici sramota Francuza i Engleza u vezi sa sueckom krizom 1956. godine. Naravno, želja za uplivom u svjetskim problemima nije usko povezana s agresivnim mentalitetom; neki ljudi vide u integraciji Evrope metodu ostvarivanja bolje ravnoteže između dva glavna antagonistička bloka. Oni misle da bi Evropa trebala postati »treća sila«, kako s političkog tako i s ekonomskog stanovišta.¹⁵⁾

Gotovo i nije potrebno da se na takvo mišljenje posebno osvrćemo. Ugled se ne vraća samo postizavanjem snage. Zbog »snage« je Evropa i izgubila svoj »ugled«. Takve koncepcije opterećene su blokovskim shvaćanjem u organizaciji suvremenog svijeta, pri

14) Isti stav možemo naći i u studiji grupe eminentnih stručnjaka iz EEZ: *Raport sur la situation économique dans les pays de la Communauté*, Bruxelles, 1958.

15) Kirschen, op. cit. 336—337.

čemu se sva bitna pitanja moraju rješavati s pozicija sile. Ne smeta što se sila očituje kao ekonomska, jer je poznato da je politika koncentrični izraz ekonomike, kako je to u uvodu svog rada naveo i sam Kirschen.¹⁶⁾ Zapadna Evropa više neće moći povratiti svoj »ugled« i »izgubljeno mjesto« samo postizanjem snage, jer u kapitalizmu vlada zakon neravnopravnog razvoja. Međutim, ono što građanski ekonomisti ne vide jeste potreba stvaranja novih odnosa u svjetskoj ekonomiji, koji jedino mogu donijeti ugled svakoj pojedinoj zemlji. Svestrana međunarodna ekonomska suradnja na bazi ravnopravnosti, a ne sa pozicija snage, uvjet je za stvaranje istinski jedinstvene svjetske ekonomije.

Moramo istaći da se u ovom radu ne želimo detaljnije upuštati u analizu konkretnog mehanizma bilo kojeg integracionog projekta ekonomske integracije, što znači da našu analizu izvodimo na određenom stupnju apstrakcije. U tom smislu nećemo ispitivati ni sve one mnogobrojne teoretske koncepcije ekonomske integracije kapitalističkih zemalja. Zadržat ćemo se samo na nekim od pitanja koja smo maločas citirali i koja su, čini se, naročito važna.¹⁷⁾

Jedno od najčešćih pitanja, koje ističu gotovo svi ekonomisti teoretičari ekonomske integracije kapitalističkih zemalja, jeste pitanje tzv. »proširenog tržišta« i »proširenog ekonomskog područja«. To je pitanje neizmjereno važno za kapitalizam, jer roba kao ćelija kapitalizma ima tendenciju da se širi na sve šira tržišta i u tom smislu je podloga kapitalizma (i imperijalizma). Premda je vanjsko tržište neophodno za kapitalističku proizvodnju, što je još Lenjin isticao u svojim radovima potkraj XIX vijeka, ipak se javlja pitanje što zapravo znači »prošireno tržište«? Tržište se u kapitalizmu mora proširivati, u prvom redu, na račun proizvodnje I odjeljka. Tehnički progres, investiciona aktivnost, najviše se osjeća u I odjeljku, dok II odjeljak ima tendenciju zaostajanja, što se onda u krajnjoj liniji ispostavlja kao limitirajući faktor cjelokupnom privrednom razvoju. Isti slučaj je i onda kada u našu analizu uključimo vanjsko tržište. Proizvodnja i realizacija u kapitalizmu odvijaju se po zakonima proširene reprodukcije toga sistema društvene proizvodnje, i vanjsko tržište ne može riješiti ni jedan ključni problem proširene reprodukcije. Prvi odjeljak ima tendenciju da »juri« ispred II odjeljka; on »vuče« tražnju, štoviše on se relativno osamostaljuje, dok drugi odjeljak ne može da slijedi tehnički progres i stalno povećavanje obima cjelokupne društvene proizvodnje. To su oni momenti koje građanski ekono-

16) Kirschen, op. cit., str. 334. »Politika je akcija vlade u težnji za nekim (ekonomskim) ciljevima«.

17) Vidjeti detaljnije o teoretskim koncepcijama zapadnoevropske integracije kod S. Branković, Teorijske koncepcije zapadnoevropskih ekonomista o integraciji u Zapadnoj Evropi, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, sv. 3, sept. 1961, zatim kod Z. Rajh, Društveno-politički aspekti zapadnoevropske integracije, isto, sv. 8; U sovjetskoj literaturi vidjeti, npr. kod Frumkin, O buržoaznih teorijah integraci ekonomikii, Mirovaja ekonomika i međunarodnije otnošenija, No 8, 1962, Moskva.

misti ne uzimaju u analizu kada tretiraju pitanje »proširenja tržišta« u kapitalizmu.

Građanski ekonomisti najčešće navode SAD kao primjer zemlje koja se uspjela visoko privredno razviti, upravo zbog postojanja širokog tržišta i velike nacionalne teritorije. Međutim, poznato je da postoje i druge velike i još veće zemlje s ogromnim brojem stanovnika koje ipak nisu mogle razviti visoki nivo kapitalističke proizvodnje. SAD, međutim, može zahvaliti i drugim razlozima svoj uspješan privredni razvoj. To su u prvom redu neki društveno-historijski (razvoj tzv. »čistog kapitalizma«) i prirodni uvjeti, koje ne nalazimo u drugim zemljama. Ovo je uvjetovalo da je u SAD danas mnogo razvijenija privreda od privrede EEZ (samo produktivnost rada veća je u SAD za 2 — 3 puta, a nacionalni dohodak po glavi stanovnika u prosjeku za 50%). Isto tako zemlje EEZ zaostaju iza SAD i po obimu unutrašnjeg tržišta. Premda se neki od faktora koji su uvjetovali tako visok privredni razvoj SAD mogu i mijenjati kroz historijski razvoj, postoje i oni faktori koji neće moći biti izmijenjeni stvaranjem npr. Evropskog zajedničkog tržišta. To su u prvom redu klimatski uvjeti, koji su u principu povoljniji od onih u EEZ; zatim, SAD raspolaže značajnim prirodnim izvorima (nafta, ugalj, bakar i dr. obojeni metali). Poljoprivredne površine četiri puta su veće od onih u EEZ. Premda se zbog zakona neravnomyernog razvoja kapitalizma prevlast SAD u privrednom razvoju postepeno smanjuje, ipak su one još uvijek vodeća ekonomska zemlja u svijetu i nema izgleda da će ih stići bilo koja kapitalistička zemlja. Integracija zemalja zapadne Evrope neće moći nadoknaditi ogromne prirodne resurse i tehničku bazu kojom raspolaže SAD. Isto tako, broj stanovništva ne može biti odlučujući za razvoj privrede. U tom pogledu karakterističan je npr. slučaj Japana, koji je poslije drugog svjetskog rata izgubio teritoriju od 100 milijuna ljudi, pa su ipak stope rasta njegove privrede bile mnogo veće od stope rasta privrede nekih drugih kapitalističkih zemalja.¹⁸⁾ Iako je izgubio veći dio svoga predratnog tržišta, Japan je poslije rata uspio podići industrijsku proizvodnju za 4 puta; zemlje zapadne Evrope samo za 2 puta, a SAD tek za 50%. U poljoprivrednoj proizvodnji Japan je uspio podići proizvodnju riže sa 39 q po ha u 1939. na 48,6 u 1960. godini itd. S druge strane, premda SAD raspolaže navedenim prednostima ispred zemalja EEZ, one su ipak postale »epicentar« ekonomskih

18) Tako npr. indeks industrijske proizvodnje u Japanu i nekim drugim zemljama izgleda ovako: (1953 = 100%)

	Japan	
	Njemačka	
	Francuska	
77	317	Italija
85	191	Engleska
98	184	SAD
88	200	
97	128	
89	220	

kriza u suvremenom kapitalizmu, što znači da im sve to nije bilo dovoljno da osiguraju normalno odvijanje procesa proširene društvene reprodukcije.

Iz ovoga što smo rekli proizlazi, da sam proces proširenja tržišta i privrednog teritorija neće riješiti ni jedan ključni problem kapitalističke privrede. Zbog toga, osnovno pitanje tržišta nije pitanje tržišta uopće već se ono svodi u prvom redu na proširenje tržišta za proizvode II odjeljka a to znači na proširenje obima radničke potrošnje. To pitanje npr. francuski ekonomista Deniau uopće nije razumio kada tumači¹⁹⁾ da veliko tržište ima prednost u tome što omogućuje pokretanje proizvodnje u velikim razmjerima, a zatim sniženje troškova i shodno tome prodajne cijene. Niske cijene će same po sebi, ističe autor, proširiti kupovnu sposobnost stanovništva, a to će automatski voditi daljnjem porastu privredne aktivnosti. I tako će »ekonomika početi rasti kao gruda snijega«, kaže Deniau. Osim toga, kako primjećuje autor, veliko tržište će pridonijeti boljem raspoređivanju proizvodnih funkcija među pojedinim rejonima. Napokon, po njegovu mišljenju, takvo će tržište »povećati stabilnost ekonomske aktivnosti« i »imat će veliku snagu da se suprotstavi ekonomskim krizama.«²⁰⁾ U vezi s tim, autor se zalaže za ukidanje carina i ostalih ograničenja, kako bi se postiglo što bolje »raspoređivanje proizvodnih funkcija među pojedinim rejonima«. Jasno je da takve tvrdnje najoštrije demantira sam razvoj kapitalizma. Ekonomsko područje, bit će u uvjetima kapitalizma »najbolje iskorišćeno« od strane najkrupnijih monopola; tu vlada u potpunosti zakon jačega, a ne zakon racionalnosti. Monopoli će, redovito, voditi računa o svojim uskim interesima, bez obzira na interese pojedinih rejona ili privrede kao cjeline. To na određeni način priznaje i F. Perroux kada piše: »Monopoli i oligopoli, ekonomske i financijske grupe imaju sjajnu budućnost na velikoj i bogatoj teritoriji oslobođenoj carina i preferencijala. (Misli se na EEZ, op. B. C.). Sukobi između unutrašnjih finansijskih grupa i vanjskih finansijskih grupa su predvidivi.«²¹⁾ Isto tako, jedan drugi autor kaže da »integracija znači ujedinjenje lavova i koza zatvorenih u jednom te istom kavezu.«²²⁾ Monopoli ekonomski jačih rejona eksploatirali su po zakonu vrijednosti ekonomski slabije rejone. Tu »racionalnost« Daniaua dolazi u pitanje. U tom smislu je i Lenjin isticao da »nikakva carinska politika u epohi imperijalizma ne može biti djelotvorna, gdje postoje čudnovate razlike među zemljama bijede i zemljama nevjerovatno bogatim.«²³⁾ Odgovarajući Kaucokom na njegovu tezu o »slobodnoj trgovini« u imperijalizmu, Lenjin je pisao: »Bori se, ne slobodna trgovina s

19) Deniau, *Le Marche commun*, Presses Universitaires de France, 1962.

20) Deniau, op. cit., p. 16—17.

21) F. Perroux, *La collaboration économique en Europe*, »Banque«, oct. 1949, Paris, p. 591.

22) Byé, *Union douanières et données nationales*, *Economie appliquée*, III, 1950, No 1, p. 141, Paris.

23) Lenjin, *Soč.* tom 33, str. 419 (rus.)

protekcijom... već se bori jedan imperijalizam protiv drugoga, jedan monopol protiv drugoga.«²⁴⁾

Bez obzira na mogućnost proširenja tržišta uopće, uvijek u uvjetima kapitalizma ostaje problem proširenja tržišta za proizvode II odjeljka. Pitanje na takav način, međutim, može postaviti samo marksistička ekonomska analiza. Proširenje tzv. »proizvođačkog« tržišta (tržišta namijenjenog pretežno proizvodima I odjeljka) neće biti dovoljno da osigura normalno, nekrizno kretanje proširene reprodukcije u kapitalizmu. Uvijek će postojati ograničenja koje će dolaziti od tržišta II odjeljka (radi limitirane radničke potrošnje), što će na kraju dovesti i do opadanja potražnje za proizvodima I odjeljka. Čini se da samo ekonomisti koji se još nisu pomakli s pozicija Tugana Baranovskog, mogu vjerovati da će integracija u kapitalizmu riješiti pitanje tržišta pomoću stalnog proširenja proizvodnje I odjeljka.

Tačno je, međutim, da uslijed cikličkog kretanja privrede, dolazi do povremenog porasta potražnje i za proizvodima II odjeljka. To je period oživljavanja i poleta, kada dolazi do snažnih aplikacija, do izgradnje novih objekata, zamjene starih mašina i opreme novim itd. Ono što je u suvremenim uvjetima specifično jest pojava da se ne vrši golo zamjenjivanje dotrajalih sredstava za rad novim, već se stalno uvode produktivnija sredstva za proizvodnju (tehnički progres), a time se vrši stalno proširivanje proizvodnog kapaciteta. Na taj način razvija se tržište za proizvode I odjeljka, što s vremenom dovodi i do porasta potražnje za proizvodima II odjeljka, jer se povećava broj radnika u proizvodnji i uvećava masa nadnica. Međutim, ovdje nije riječ o takvim cikličkim kolebanjima, već o tome da li kapitalistička integracija (ujedinjavanje unutrašnjih tržišta pojedinih zemalja) može osigurati normalnu (dakle ne cikličnu) proširenu reprodukciju. Riječ je, dakle, ne o periodičnom, već o dugoročnom rješenju »pitanja tržišta« u kapitalizmu.

Pitanje bismo mogli razmatrati na jednom apstraktnom modelu i to na taj način da će doći do potpunog ujedinjenja (integracije), dakle do zajedničkog tržišta, dviju visoko razvijenih kapitalističkih zemalja. Kakvi bi bili ekonomski efekti ujedinjenja ovih dviju zemalja. Čini se da uopće ne bi moglo doći do promjene objektivnih zakona kapitalističke ekonomike. Ukratko, ujedinjenje visoko razvijenih kapitalističkih zemalja, ne bi pridonijelo rješenju pitanja tražnje za proizvodima II odjeljka, a isto tako i svi ostali zakoni kapitalizma normalno bi funkcionirali. Monopoli bi i dalje ostali rješavajući faktori privrednog razvoja, s time što bi se »polje« njihovog djelovanja proširilo. To bi dovelo do pooštrene konkurentске borbe, zatim do strukturalnih promjena i pomjeranja u ekonomici i, napokon, do još snažnije koncentracije i centralizacije. Isto tako došlo bi i do određenih promjena u geografskom razmještanju proizvodnih snaga. Centralno pitanje tržišta, međutim, ne bi

24) Lenjin, Soč. tom 27, str. 412. (ruski)

bilo riješeno. To je pitanje raspodjele nacionalnog dohotka. Samo drugačija raspodjela nacionalnog dohotka može riješiti pitanje tržišta, a zatim i čitavog procesa proširene reprodukcije. Integracija dviju visokorazvijenih kapitalističkih zemalja može samo privremeno dovesti do proširenja tržišta (za proizvode I i II odjeljka), ali do trajnijeg rješenja ne može doći jer se i dalje proširenje proizvodnje sukobljava sa samooplođivanjem vrijednosti.

Isto tako, pitanje tržišta ne bi mogla riješiti niti integracija razvijene i nerazvijene zemlje. Tu bi došlo do procesa pretvaranja prirodne privrede u robnu; do proširenja kapitalizma na račun zemljoradnje, tržišta, na račun zemljoradničkog, što je već Lenjin analizirao u svom radu »Razvitak kapitalizma u Rusiji«, i nema potrebe da se detaljnije na to osvrćemo.

Prema tome, možemo zaključiti da za kapitalističku proširenu reprodukciju i dalje ostaje kao bitno pitanje proširenje unutrašnjeg tržišta, što znači proširenje kupovne moći najbrojnijeg dijela stanovništva — radništva. Zbog toga je pitanje lične potrošnje (potrošnje proizvoda II odjeljka a ne I) najbitnije pitanje proširene reprodukcije kapitalizma. U tome je i smisao državne intervencije u privredi. Moramo također napomenuti da u tom pravcu i ekonomska integracija vrši određeni utjecaj. Prije svega, integracija preko svoga financijskog mehanizma pokušava da vrši prelijevanje financijskih sredstava iz jednih rejona u druge.²⁵⁾ Isto tako njezina intervencija u oblasti socijalne politike pomaže u tom pravcu.

III. Zaključna razmatranja

Međutim sve to ipak nije dovoljno da bi se riješilo osnovno pitanje proširene reprodukcije, pitanje realizacije. Zato i pojedini građanski ekonomisti sumnjaju u to da je integracija bitno pridonijela ubrzavanju privrednog razvoja u EEZ.²⁷⁾ Isto tako, čini se, i sama integracija u tom pravcu razvija određene proturječnosti. One se ogledaju u tome što integracija po samom svom konceptu (naglašeni protekcionizam i ekskluzivnost) nije u mogućnosti da intenzivira međunarodnu razmjenu i uopće međunarodnu ekonom-

25) U EEZ postoji tzv. Evropski fond za razvoj, preko kojeg se vrši prelijevanje jednog dijela viška rada u nerazvijena područja. Fond je alimentirao izgradnju nekih objekata, naročito u južnoj Italiji. Sredstva fonda kreću se na nivou od oko 500 milijuna dolara godišnje. Također postoji i fond za razvoj »prekomorskih zemalja« (afričke pridružene zemlje), koji se kreće na nivou od 400—500 milijuna dolara. Ovaj fond je najvećim dijelom upotrijebljen za razvijanje tzv. infrastrukture u tim zemljama (zdravstvene ustanove, školstvo, socijalne ustanove, nešto za razvoj saobraćaja, naučna istraživanja) i, manjim dijelom, za razvoj poljoprivrede.

sku saradnju. A to je danas jedan od bitnih faktora privrednog razvoja uopće. Integracija razvijenih kapitalističkih zemalja sve više djeluje u pravcu intenzifikacije trgovinske razmjene (interpénétration des marchés) među samim njima i time nepovoljno utječe na razvoj trećih zemalja, pogotovu zemalja u razvoju. Znamo da tome u značajnoj mjeri pridonosi i postignuti stupanj razvoja suvremene tehnologije, ali isto tako i društveno-politički faktori, od kojih je najznačajnija težnja da se ove zemlje i dalje zadrže u ekonomski potčinjenom položaju; da budu predmetom ekonomske eksploatacije razvijenih kapitalističkih monopola. To je težnja da se zadrži dosadašnja međunarodna podjela rada.

Ova se tendencija sve više ispoljava s procesom integracije kapitalističkih zemalja, ali joj, međutim, uzroke ne trebamo tražiti jedino u procesu integracije. Oni su sadržani i u težnji da se kapitalizam održi kao svjetski sistem privrede preko postojanja dosadašnje međunarodne podjele rada. Razvitak stalnog međusobnog povezivanja nacionalnih tržišta, možemo za Evropsku ekonomsku zajednicu vidjeti u ovoj tabeli:

Povećanje udjela međusobne razmjene zemalja EEZ, odnosno relativno opadanje razmjene s trećim zemljama u ukupnoj vanjskotrgovinskoj razmjeni 1958—1966. god. (u %) ²⁸⁾

Godina	Ukupna razmjena	Od toga	
		međusobna razmjena	razmjena s trećim zemlj.
1958	100	29,9	70,1
1960	100	34,2	65,8
1961	100	36,6	63,4
1962	100	38,6	61,4
1963	100	40,5	59,5
1964	100	42,7	57,3
1965	100	43,0	57,0
1966	100	43,8	56,2

Posebno je interesantno da stalno više raste razmjena s razvijenim (trećim) zemljama, a veoma sporo ili čak opada, razmjena s nerazvijenim zemljama. Te podatke navodimo u slijedećoj tabeli:

27) Vidjeti, Lamfalussy, *Intégration et croissance économique*; Maillet, *L'influence de l'ouverture du Marché commun sur les principaux facteurs de la croissance économique*, objavljeno u knjizi *Integration européenne et réalité économique*, op. cit. p. 35—95.

28) Podaci ureda za statistiku EEZ u Bruxellesu.

Kretanje trgovinske razmjene zemalja EEZ s trećim zemljama u periodu 1958 — 1963. god.²⁹⁾

(u milionima dolara, % povećanja)

	U v o z			I z v o z		
	1958	1963	% poveć.	1958	1963	% poveć.
Ukupno	16.158	24.644	53	15.911	21.620	36
Razvijene industrijske zemlje	8.526	14.319	68	8.638	13.826	60
SAD	2.808	5.036	79	1.664	2.561	54
Zemlje u razvoju	6.824	8.816	29	6.125	6.351	4
Pridružene afričke zemlje	546	1.900	23	1.860	1.546	-17
Latinska Amerika	1.647	2.267	38	1.604	1.565	-0,2
Socijalističke zemlje	789	1.477	87	980	1.202	23

Integracija razvijenih zemalja u Zapadnoj Evropi utječe na to da stalno raste učešće uvoza iz tih zemalja u druge zemlje članice. Tako je to učešće povećano od 1958. do 1963. kod Njemačke od 23,7 na 33,4, kod Francuske od 21,1 na 35,8, kod Italije od 22,0 na 32,8 kod Belgije i Luksemburga od 41,3 na 52,6, odnosno za cijelu EEZ od 28,3 na 38,9%. Međutim, činjenica je također da se uvoz iz razvijenih zemalja također stalno povećava. Tako su zemlje EFTE sudjelovale u 1958. godini s 25,3% u ukupnom uvozu EEZ, a u 1963. g. ovo učešće se povećalo na 30,5%. S druge strane učešće zemalja u razvoju u snabdijevanju tržišta EEZ smanjilo se sa 42% u 1958. godini na 36% u 1963. Izvoz EEZ u te zemlje također opada, tako da je on 1958. iznosio 38% ukupnog izvoza EEZ, a u 1963. svega 29% njihovog ukupnog izvoza. Iz ovih podataka vidi se proturječnost kapitalističke ekonomske integracije, koja s jedne strane teži proširenju tržišta, a s druge strane ga sužava.

Prema tome integracija razvijenih kapitalističkih zemalja, kakva se ona danas razvija, ne rješava pitanja tržišta (realizacije) tih zemalja. Ona pomaže rješavanju nekih parcijalnih pitanja razvoja, ali definitivnog rješenja ovdje ne može biti.

Suvremeni razvoj proizvodnih snaga postavio je pred međunarodnu zajednicu neophodnost stvaranja jedinstvene svjetske ekonomike koja će biti mnogo šira i po kvantitetu i još više po kvalitetu od sadašnjih regionalnih integracija. Da bi se to postiglo neophodno je izvršiti promjenu dosadašnje međunarodne podjele rada i mehanizma svjetskog tržišta. Industrijalizacija nerazvijenih zemalja ovdje je osnovni uvjet. To nije samo humanitarni zahtjev (jer su nerazvijene pomogle razvoj razvijenih) već ekonomski — par excellence. Suvremeni gigantski razvoj proizvodnih snaga ne može više trpjeti podjelu svijeta na dva izrazito suprotna pola. Era sputnjika, atomskih reaktora i centrala, digitalnih računskih

29) Prema publikaciji EEZ, Commission, Le commerce extérieur de la CEE, 1958—1963, Bruxelles, dec. 1964. g.

strojeva i računskih mogzova; era masovne serijske jeftine proizvodnje u ogromnim količinama, čeličane kapaciteta 12 i 13 milijuna tona godišnje ... ne mogu više trpjeti bijedu, glad, nezaposlenost, nepismenost, endemske i kongenitalne bolesti.

Ako tako stvar promatramo, integracija koja se danas razvija u kapitalističkim zemljama ne može biti ništa drugo nego objektivni ekonomski proces nastao iz razvitka suvremene proizvodnje, iz društvene proizvodnje koja se razvila u krilu kapitalizma. Ta integracija, odnosno razvoj proizvodnih snaga u pravcu integracije, traži uklanjanje kapitalističke društvene ljuštore. Rast proizvodnih snaga, uvećanje optimalnih razmjera poduzeća, automatizacija i standardizacija proizvodnje stvaraju objektivne mogućnosti i nužnosti ekonomskog zbližavanja i sjedinjavanja pojedinih zemalja u okviru visoko razvijenog evropskog Zapada i ne samo njega.

CERTAIN UNDERSTANDINGS OF THE PROCES OF ECONOMIC INTEGRATION IN THE WESTERN EUROPE

S U M M A R Y

The author considers one of the most interesting questions of the contemporary process of the economic integration in the West (in the Western Europe). This is the question of understanding of this process at different social factors, firstly of economic theoreticians. Here the author starts from the fact that the high grade of concentration of production and centralization of capital made possible and at the same time conditioned more intensive mutual economic connection of capitalist countries of the Western Europe, what is, in fact, expression of aspiration of productive forces towards their internationalization. Meanwhile, that that is essential in this process is the fact that that connection happens on the basis of social relations realized by big monopolies, conscious of necessity for creating a wider economic territory and wider market. It means that the economic integration of capitalist countries moves in the frame of productive relations of capitalism. Therefore one puts question whether capitalism is at all able to develop equal international economic collaboration and solidarity among countries and nations. This question has been understood in different ways by contemporary bourgeois economists. The author considers that in this understanding two fundamental directions may be set apart. The first is so called neoliberalistic direction which puts into the center of analysis the repeated establishment of the currency convertability, free movings of goods, capital, services and labouring power (Röpke, Haberler (a. oth.)) The second direction consists of conceptions about so called organized integration, about »dirigism« in international economic relations, where state takes definite economic functions (Tinbergen, Myrdal, A. Marchal, Peroux, Meade, and others). According to the embracing of the theory of regional economic integration we can also divide into two groups: 1. universalistic one (the main representative is the Swedish Professor G. Myrdal), 2. regionalistic one (Tinbergen, Röpke).

Essential fault of bougeois theories of economic integration the author sees in the following: these theoris cannot look over the main legitimacies of extended social reproduction, especially the main problem of that repro-

duction in capitalism: the problem of realization (of market). Therefore the fundamental question of further development of productive forces is realization of possibilities for enlarging of the buying possibilities of the widest strata of population, what makes by itself definite changes in the distribution of the national income. This question has been reduced to the spending, in the first place, of productions of the so called second section of social production, so that the question of market is in fact the question of the market for the production of the second section, and not the question of market in general. Meanwhile, by integration which takes place in capitalist countries now, no solution of that problem is gained. Monopolies and the biggest producers in general achieve more and more influence at the market, and in the struggle for profits they sharpen more and more the problem of realization. Direct economic effects are evident, for example, in the closer and closer interpenetration of the market of individual regional groups for the account of the third countries, in the first place, underdeveloped ones. This fact specially, according to the author's opinion, very considerably overwhelms known and until now sufficiently expressed legitimacy of contemporary world economy in the direction of creating of the economic unity of the world. In that fact is in the same time also the greatest fault and contradiction of the contemporary integration in the West.

(Translated by S.P Paleček)